

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано сутність, характер і причини недостатнього розуміння змісту спілкування та взаєморозуміння між його учасниками. Показано, що одна з причин такого становища полягає у зміні життєвих цілей, цінностей та орієнтирів. Обґрунтовано необхідність поглиблення рівня досліджень з філософії спілкування, в першу чергу її герменевтичних аспектів як реальної можливості посилення глибини розуміння.

Ключові слова: герменевтика, спілкування, розуміння, взаєморозуміння.

АННОТАЦИЯ

Проанализированы сущность, характер и причины недостаточного понимания содержания общения и взаимопонимания между его участниками. Показано, что одна из причин такого положения состоит в смене жизненных целей, ценностей и ориентиров. Обоснована необходимость углубления уровня исследований в философии общения, в первую очередь ее герменевтических аспектов как реальной возможности усиления глубины понимания.

Ключевые слова: герменевтика, общение, понимание, взаимопонимание.

SUMMARY

The nature and causes of the insufficient understanding of the content of communication and understanding between the participants is analyzed. It is shown that one of the reasons for this situation is to change the life goals, values and objectives. The necessity of deepening the level of research in the philosophy of communication, especially its hermeneutical aspects as real opportunities to strengthen the depth of understanding is substantiated.

Key words: hermeneutics, communication, understanding, mutual understanding.

Філософія міжособистісного спілкування є настільки багатою і цікавою сферою досліджень, що поступове заглиблення у її проблематику дозволяє відкривати все нові й нові її аспекти. Вони не тільки збагачують наше знання цього важливого соціального феномену, але й дозволяють формувати нові, достатньо обґрунтовані практичні рекомендації щодо підвищення культури взаємовідносин між людьми, а отже і стосовно взаєморозуміння між ними. Це надзвичайно важливо, оскільки сьогодні все більш дається взнаки недостатнє розуміння, або навіть його відсутність відносно багатьох об'єктів і явищ як зовнішнього, так і внутрішнього, духовного світу людини. Ось чому особливої важливості набуває розуміння самого феномену розуміння. В загальній структурі сучасної системи філософських знань істотне місце має належати герменевтиці як науці про розуміння. Її значення особливо зростає у зв'язку з тим істотним прискоренням науково-технічного і соціального прогресу, яке ускладнює процеси пізнання і розуміння людиною не тільки природи і суспільства, але навіть і самої себе.

Темпи змін, що відбуваються, перевищують пізнавальні можливості людини, яка не встигає осмислити одну інновацію і зрозуміти її сутність, як на неї буквально обвалюється лавина інших. В умовах такої інформаційної надмірності гносеологічні потреби людини лишаються актуальними як через її професійну діяльність, так і через інтереси і прагнення пізнання, зумовлені суто людською природою кожного мислячого індивіда. І тут посилюється роль спілкування, яке давно стало для людини потужним джерелом пізнання, помітно потіснивши чуттєві його канали.

Дійсно, сьогодні система освіти, засоби масової інформації і навіть саме повсякденне життя замінили переважній більшості з нас безпосереднє спілкування з природою та її пізнання. Розглядаючи освіту як суспільний інститут, ми маємо чітко бачити як її величезний плюс, так і не менш істотний мінус. Плюс полягає в тому, що вона дає можливість отримати у концентрованому вигляді такі велетенські обсяги знань, які б людина не змогла отримати при безпосередньому чуттєвому пізнанні за все життя. Але в той же час мінус освіти полягає в тому, що вона позбавляє людей не тільки уміння, а й бажання і навіть потреби у чуттєвому пізнанні.

Дійсно, за словами Бертрана Рассела, освіта веде – і не без успіху – до знеособлення мови. «Дош» уявляється вже не явищем особистого досвіду, а «краплинами води, що падають з хмар на землю, а «вода» – вже не тим, що може нас намочити, а H_2O . Що ж стосується кисню і водню, то вони отримали вербальні визначення, які повинні бути вивчені напам'ять, причому не має значення, розумієте ви їх чи ні» [1, с. 15-16]. На наше переконання, тут варто звернути увагу саме на останню думку філософа про те, що значну частину понять ми маємо запам'ятати, і не має значення, чи розуміємо ми їх. Тому й поняття «розуміння» лишається у нас десь на такому ж рівні сприйняття, що й поняття кисню та водню. Отже сьогодні «знання» майже витіснило «розуміння», тим більш що часто й працівники освіти не дуже глибоко розуміють те, що знають і передають своїм учням чи студентам.

Джерелом пізнання людиною об'єктивного світу став не сам цей світ, а спілкування з педагогами й іншими людьми, в процесі якого ми отримуємо їх суб'єктивне сприйняття об'єктів і явищ зовнішнього світу. Наше ж власне їх сприйняття вносить додаткову суб'єктивність. Спілкування часто не здатне прояснити сенс явищ, про які йдеться. Тим більш, що педагоги передають учням знання, які вони самі отримали не шляхом безпосереднього пізнання, а також в процесі спілкування вже зі своїми вчителями або з книжок.

Між тим життя настійно вимагає поглиблення саме розуміння об'єктів і явищ, з якими людині доводиться зустрічатися як в процесі професійної діяльності, так і у повсякденному житті. Відсутність належного розуміння сутності цих об'єктів і явищ може призвести (і дійсно часто призводить) до вкрай небажаних, а інколи й буквально до катастрофічних наслідків. Досить згадати хоча б аварію на Чорнобильській АЕС, від якої майже тридцять років потерпає Україна і через яку з господарського вжитку вилучено мільйони гектарів землі, витрачаються величезні кошти на підтримання безпечного стану аварійних об'єктів, а головне – негативний вплив на здоров'я значної кількості людей, в тому числі представників прийдешніх поколінь.

Можна наводити й інші приклади того, що сьогодні вкрай необхідне більш глибоке розуміння тих явищ і об'єктів, з якими доводиться стикатися людині й суспільству. Оскільки ж практично неможливо змінити існуючий опосередкований характер пізнання через педагогічне й інше міжособистісне спілкування, треба шукати доцільні шляхи і засоби підвищення ефективності самого спілкування. Йдеться перш за все про можливості дослідження та використання герменевтичних його аспектів.

Герменевтика, що виникла спочатку як мистецтво тлумачення текстів, у своєму розвитку пройшла досить складний шлях, і сьогодні вона все більш сприймається як філософська дисципліна, предметом дослідження якої виступає феномен розуміння. А саме з позицій посилення міри розуміння тих текстів, які звичайно і фігурують в процесі міжособистісного спілкування, і має філософія спілкування розглядати роль та онтологічний статус цього специфічного людського феномену. Слід визнати, що сьогодні існують різні погляди і підходи до розуміння сутності і змісту, природи і призначення як герменевтики, так і спілкування.

За цих умов не можна не погодитися з тезою О. М. Юркевич стосовно того, що «сучасному філософу-теоретику цілком зрозуміло те, що немає однієї для всіх істини, а існує множинність інтерпретацій, яка прояснює численні світи розуміння (світорозуміння) і

породжує особливі смисли в процесі цих інтерпретацій» [2, с. 8]. Ми ж дотримуємося тієї позиції, що існування множинності істин та множинності їх інтерпретацій зумовлене ще й суб'єктивним розумінням сенсу тексту того повідомлення, що передається, як тим, хто його передає, так і тим, хто сприймає. Часто це стосується навіть цілей цієї передачі. Адже не випадково говорять, що язик дається дипломату для того, щоб приховувати свої думки. А скільки подібних приховувань має місце у тих, хто прагне маніпулювати іншими людьми!

Ось чому одним з герметичних аспектів спілкування виступає потреба у розумінні не тільки змісту повідомлень, а й того, хто і з якою метою робить це повідомлення. Навіть у разі, коли спілкування відбувається без будь-якої далекоглядної мети, зовсім не виключені певні спотворення чи перекручення інформації. Наприклад, відомо, що коли у спілкуванні йдеться про одного з учасників, він майже завжди прагне презентувати себе якомога краще. Коли ж йдеться про іншу людину, яка не є учасником спілкування, використовується для її характеристика суб'єктивна думка учасників. Іншими словами, навіть у разі, коли у спілкуванні відсутня відверта брехня, інформація, що циркулює між співрозмовниками, дає вагомі підстави для породження різних смислів і варіантів її розуміння та інтерпретації.

Одним з досить цікавих, передовсім з позицій герменевтики, видів людського спілкування виступає мистецтво. Саме так, адже твори мистецтва можна розглядати як діалог митця і глядача, читача чи слухача, тільки рознесений у просторі й часі. Як приклад, можна звернутися хоч би до живопису імпресіонізму. Після першої виставки 1874 року пройшло майже півтора століття, але і сьогодні роботи Моне, Ренуара, Мане, Пісарро, Дега, Сезанна, Гогена, Ван Гога та інших його представників говорять нам про життя їх сучасників повніше, краще і зрозуміліше, ніж наукові твори істориків. Не випадково один з найбільш відомих мистецтвознавців Річард Хаман пояснював особливості художніх принципів цього художнього напрямку, виходячи з типового саме для даного часу сприйняття й відчуття життя і поведінки людей як у повсякденному житті, так і у філософії, в науці і мистецтві [3]. І сьогодні, дивлячись на твори імпресіоністів, ми фактично знайомимося з життям і побутом, з матеріальним і духовним світом людей тієї, вже істотно віддаленої від нас епохи.

Філософія людського спілкування, активно розвиваючись, на жаль, ще вкрай недостатню, на наш погляд, увагу приділяє проблемам розуміння. Хоча це й не дивно, оскільки підходи до розуміння самого розуміння також ще не визначені з належною повнотою. Взагалі розуміння як об'єкт філософської рефлексії є достатньо складним і суперечливим. Його прийнято розуміти як процес і результат збагнення або породження певного смислу. При цьому розуміння хоча й пов'язане з пізнанням, однак істотно відрізняється від нього і не зводиться до традиційної суб'єкт-об'єктної пізнавальної моделі. Дійсно, не пізнання породжує у людини потребу в розумінні, а навпаки, саме потреба у розумінні зумовлює пізнавальну активність.

Цікаво при цьому, що знання, отримані результатом пізнання, ще зовсім не означають розуміння тих об'єктів і явищ, що підлягали пізнанню. Істотний внесок в аналіз феномену розуміння належить Ф. Шлеєрмахеру, який вважав його специфічною процедурою виявлення смислу тексту в процесі його інтерпретації, яка реконструює його первісний задум. На нашу ж думку, розумінням слід вважати не саму процедуру (це скоріше виступає завданням психології), а її результат, тобто збагнення глибинного сенсу об'єкта чи явища у всій його системній цілісності.

Розуміння, в тому числі й розуміння тексту, не може розглядатися як щось, передане нам у спадщину. Як пише Ж. Дерріда, аналізуючи спадщину К. Маркса, «ніколи спадщина не згуртовується, вона ніколи не може бути одна в собі. Її презумпційна єдність, якщо вона існує, може полягати лише в *приписі знов стверджувати, обираючи. Треба* означає: *треба* фільтрувати, просіювати, критикувати, слід вибирати серед багатьох можливостей, що наповнюють один і той самий припис. І містяться вони в ньому суперечливим чином навколо однієї таємниці. Якби була дана природно, прозоро, одноголосно можливість читання якогось спадку, якби воно не вимагало інтерпретації і водночас не кидало їй виклик, передача у спадщину була б неможлива» [4, с. 62].

Однак, повертаючись до предмету нашого дослідження, до розуміння як необхідного атрибуту міжособистісного спілкування, необхідно зазначити відразу, що ця проблема є досить складною і суперечливою, оскільки життя і практика спілкування переконливо свідчать про те, що далеко не завжди в акті спілкування співрозмовники розуміють один одного. А це породжує істотні ускладнення в процесі виконання ними спільної діяльності. Проблема непорозуміння є давньою, як світ. Про це можна впевнитися хоча б з широко відомої біблейської історії, присвяченої будівництву вавилонської вежі. Воно не відбулося, оскільки Бог змішав мови будівельників, які внаслідок цього перестали розуміти один одного, що унеможливило їхнє спілкування.

Цікаво, що у Новітньому філософському словнику відсутня стаття, яка була б присвячена феномену спілкування, хоча детально проаналізовано поняття комунікації. Однак в загальній філософії спілкування ці два поняття не є тотожними. Так, А. Ю. Бабайцев у тому ж словнику визначає сутність комунікації як «смысловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії», а її основною функцією вважає «досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного її елемента» [5, с. 497]. В той же час в Енциклопедичному філософському словнику спілкування розглядається як «процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних об'єктів (класів, груп, особистостей), в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями, навичками, а також результатами діяльності; одна з необхідних і всезагальних умов формування і розвитку суспільства та особистості» [6, с. 433]. Цілком очевидно, що глибинний зміст поняття спілкування є більш широким і охоплює собою зміст комунікації як специфічного різновиду спілкування.

Герменевтичні характеристики міжособистісного спілкування повинні відображати можливості і прагнення партнерів розуміти сутність і зміст тієї інформації, яка обговорюється в процесі спілкування, за умови, що партнери не прагнуть навмисно вводити в оману один одного, приховувати справжні свої наміри. Ось чому такими характеристиками мають вважатися глибина і точність розуміння. Виключаючи з розгляду випадки свідомого спотворення інформації та свідомого прагнення обдурити партнера, слід визнати, що саме забезпечення бажаної глибини і точності розуміння постає основною метою спілкування. Для її успішного досягнення необхідно використовувати гнучку стратегію спілкування. Вона передбачає можливість уточнюючих питань і відповідей, переформулювання тієї чи іншої думки з тим, щоб вона ставала більш зрозумілою для співбесідника тощо.

Складність феномену розуміння учасників спілкування зумовлена тією психічною їх діяльністю, яка відбувається в процесі цього спілкування. При цьому глибина розуміння і того, про йдеться у спілкуванні, і намірів кожного із співбесідників, і їх самих залежить від рівня інтелектуального розвитку кожного з них, їх освіти, загальної культури та навіть від інтуїції. Однак це розуміння залежить ще й від щирості співбесідників та їх прагнення донести партнерові істинну інформацію, чи приховати або перекрутити її, тим більше коли мають місце спроби маніпулювання партнером. Навіть цей останній намір також може бути зрозумілим партнером та усвідомленим.

Таким чином, можна стверджувати, що один з герменевтичних аспектів міжособистісного спілкування полягає в тому, що існують певні об'єктивні та суб'єктивні обмеження на глибину розуміння. До об'єктивних обмежень слід віднести різний рівень освіченості партнерів та різну міру їх обізнаності у тій сфері, яка виступає предметом спілкування. У психології спілкування існує й таке поняття, як бар'єри спілкування, які істотно ускладнюють розуміння партнерами один одного й того, що вони прагнуть донести один до одного. Така ситуація досить образно описується як «діалог сліпого з глухим». Такі бар'єри стають об'єктивними перешкодами у розумінні співбесідниками сенсу, здавалося б, одних і тих же слів чи понять.

Суб'єктивні обмеження можливості взаєморозуміння між учасниками спілкування здебільшого зумовлені їх особистісними характеристиками, в першу чергу відмінністю характерів і темпераментів, манери спілкування й виникненням негативних емоцій, які з

різних причин один з партнерів може викликати у іншого, в тому числі страху, надмірного хвилювання тощо.

Природа цих бар'єрів може бути різними, але їх вплив на характер спілкування і взаєморозуміння між його учасниками практично завжди буде негативною. Дійсно, по-перше, вони збільшують психологічну дистанцію між партнерами, що вже само по собі ускладнює їм можливість розуміти один одного. По-друге, бар'єри спілкування знижують рівень взаємної довіри між його учасниками та їх саморозкриття, що не сприяє взаєморозумінню між ними й розумінню того, що вони хотіли б повідомити один одному. По-третє, ці бар'єри здатні істотно деформувати характер взаємодії учасників спілкування, а це відповідно деформує сприйняття і розуміння ними змісту того, що виступає предметом спілкування.

На наше глибоке переконання, існування бар'єрів спілкування не може і не повинно позбавити людину потреби у спілкуванні й тільки посилює не тільки цю потребу, але й необхідність пошуку шляхів і засобів, здатних дещо знижувати ці бар'єри та підвищувати можливості як розуміння предмету спілкування, так і взаєморозуміння між його учасниками. У зв'язку з цим одним з важливих завдань самої філософії спілкування та її різноманітних аспектів, і психології спілкування постає дослідження герменевтики цього соціального і соціокультурного феномену і проблем розуміння взагалі.

Надзвичайна важливість розуміння учасниками спілкування змісту того, про що йдеться у процесі його здійснення, та взаєморозуміння між самими співрозмовниками уявляється цілком природною. Однак, як це не дивно, сьогодні вкрай недостатньо наукових публікацій і дисертаційних досліджень, які були б спеціально присвячені цій проблематиці. Як приємний виняток, можна навести хіба що роботи І. С. Болдонової, докторська дисертація якої безпосередньо стосується питань герменевтики міжособистісної комунікації. В ній дослідниця виходить з того, що герменевтика збагачує методологію гуманітарних наук, в тому числі комунікаційних досліджень, новим інструментарієм. Авторка цілком справедливо, на наш погляд, стверджує, що вивчення міжособистісної усної комунікації методами герменевтики дозволяє проникнути вглиб змістовного боку спілкування, що дає множини не тільки теоретичних знань, але і практичних прийомів, які б сприяли поліпшенню взаєморозуміння [7].

В той же час в західній філософській літературі приділяється значна увага проблемам герменевтики, в тому числі й її ролі для розуміння. Як приклад, можна навести роботи С. Дееця (Deetz S.) про концептуалізацію людського розуміння у світлі герменевтики Гадамера та її американських досліджень [8] або Кристофера П. Сміта (Smith Christopher P.), який вивчає взаємозв'язок герменевтики і етичних обмежень людського розуміння [9] та багатьох інших. В більшості з них герменевтика взагалі розглядається у дуже широкому сенсі як метод соціально-гуманітарних наук і як теорія розуміння.

Саме розуміння завжди носить суб'єктивний характер, оскільки воно відбувається у своєрідному суб'єктивному просторі кожного конкретного індивіда, який визначальною мірою залежить від психологічних якостей та особливостей цього індивіда, від його освіченості й загальної культури, від світоглядних позицій і навіть від естетичних смаків та ідеалів. Ось чому, незалежно від джерела отримання знань про зовнішню реальність – шляхом чуттєвого пізнання чи шляхом спілкування з іншими людьми – на пізнання, сприйняття й розуміння ним нових об'єктів і явищ завжди накладається дія суб'єктивного чинника. Проявом суб'єктивного чинника виступає і опис індивідом цих об'єктів і явищ за допомогою тільки йому притаманних їх бачення, розуміння та оцінок, використовуваних ним слів та символів.

Свого часу Карл Роджерс писав, що «слова і символи перебувають у такому ж відношенні до світу реальності, як карта до території, яку вона представляє». Він був глибоко впевнений, що «ми живемо за «картою», яку сприймаємо, яка ніколи не є самою реальністю». З цього приводу нам вже раніше доводилося писати про те, що «оскільки ця «карта» у кожного своя, індивідуальними нюансами виявляється і розуміння кожною

людиною тієї реальності, яку їй репрезентує ця «карта». Тим більше, що часто ми сприймаємо не те, що дійсно має місце в об'єктивній реальності, а те, що відповідає нашим очікуванням, нашим бажанням, прагненням та інтересам, «не помічаємо», свідомо чи скоріше несвідомо відкидаючи те, що нам неприємне, небажане. Внаслідок цього й розуміння виявляється залежним від наших прагнень та уподобань» [10, с. 21]. Додамо, що в процесі спілкування ми значною мірою також користуємося своєрідною «картою», яка відображає наше ставлення до цілей і змісту спілкування та до партнера. І ця «карта» також впливає на характер розуміння, оскільки вона сама виступає одним з інструментів філософської і психологічної герменевтики.

Однак не слід вважати, що об'єктивного світу не існує, а є тільки різні уявлення про нього у свідомості людей у вигляді таких «карт». Адже якби це було так, «карти» нічого було б відображати. Вона не є абсолютно довільною і виступає більш чи менш детальним, більш чи менш вірним відображенням об'єктивно існуючої «території», з якою ми реально й маємо справу, хоча при цьому користуємося своїм суб'єктивним уявленням про неї у вигляді цієї «карти». Міра ж її відповідності тій території, яку вона репрезентує, виступає мірою глибини і точності, умовності чи приблизності нашого розуміння цієї території. Вказане положення, на наше глибоке переконання, повною мірою стосується і розуміння, так необхідного в міжособистісному спілкуванні, оскільки без його об'єктивної основи була б неможливою будь-яка взаємодія між людьми. В першу чергу це б унеможливило їх спільну діяльність, а відтак і нормальне функціонування і розвиток суспільства.

Таким чином, виконане дослідження дозволяє дійти таких висновків.

По-перше, міжособистісне спілкування являє собою досить складний і суперечливий суспільний феномен, дослідження якого вимагає системного, багатоаспектного підходу, що тільки й може сприяти можливості підвищення його ефективності та дієвості впливу на спільну діяльність людей. Зокрема, в умовах зміни життєво ціннісного ставлення до спілкування виникає потреба в пошуку і розробці надійних механізмів, які б забезпечували належний рівень глибини розуміння і взаєморозуміння між учасниками професійного спілкування в системі освіти, соціального управління тощо.

По-друге, одним з недостатньо досліджених аспектів міжособистісного спілкування сьогодні лишається проблема розуміння. Наявність множини об'єктивних і суб'єктивних чинників, які здатні істотно ускладнювати людям як розуміння сутності та змісту того, що є предметом їх спілкування, так і взаєморозуміння між його учасниками, зумовлює потребу в поглибленні дослідження герменевтичних аспектів спілкування, в тому числі й можливостей зменшення комунікативних бар'єрів.

По-третє, системне використання методів і прийомів герменевтики як ефективного міждисциплінарного інструментарію соціально-гуманітарних наук відкриває нові можливості не тільки для пошуку шляхів і способів підвищення міри розуміння і взаєморозуміння між людьми в процесі їх спілкування, але й для поглиблення нашого розуміння сутності і природи самого феномену міжособистісного спілкування. А це дозволить більш повно використовувати його можливості в загальному підвищенні ефективності спільної діяльності людей, надати їх логічності й раціональності.

По-четверте, дослідження феномену розуміння, в тому числі і його проявів в процесі міжособистісного спілкування, має не тільки теоретичний інтерес, а й істотну практичну значущість, оскільки ускладнення суспільного життя і взаємовідносин між людьми робить їх взаєморозуміння ключовим чинником забезпечення нормального функціонування і розвитку соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы: Пер с англ. – К.: Ника-Центр, 2001. – 560 с. – (Серия «ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА»; Вып. 2).

2. Юркевич Е. Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции /Е. Н. Юркевич. – Харьков: Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 254 с.
3. Гаман Р. Импрессионизм в искусстве и жизни / Пер. с нем. – М.: Огиз-Изогиз, 1935. – 180 с.
4. Дерріда Ж. Привиди Маркса. – Харків: Око, 2000. – 272 с.
5. Бабайцев А. Ю. Коммуникация // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом, 2003. – С. 497-498.
6. Философский энциклопедический словарь – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
7. Болдонова И. С. Герменевтика межличностной коммуникации: дис... д-ра филос. н. – 09.00.11. – Улан-Удэ, 2010. – 376 с.
8. Deetz S. Conceptualizing Human Understanding: Gadamer's Hermeneutics and American Studies // Communication Quarterly. – VOL. 26. – №2, Spring 1978. – P. 12-23.
9. Smith Christopher P. Hermeneutics and Human Finitude Toward a Theory of Ethical Understanding. – N.-Y., 1991.
10. Пономарьов О. С. Герменевтика освіти: навч.-метод. посібник. – Харків: НТУ «ХП», 2012. – 76 с.